

Коло Драгоманова *

„Конечно, въ мірѣ нѣтъ болѣе глушого явленія, чѣмъ провокаторъ. И это явленіе настолько глушо, что всякое сопряженіе его съ провокаторомъ, хотя бы и невольное, помню вѣдома, налагаетъ тѣнь на человѣка, сопрякающагося съ нимъ.“—такъ пише в своей книжѣ д. В. Кістяківскій, і ці слова пояснюють до певної міри ту полеміку, що зв'язавъ коло імення великого українського публіциста. Чисте життя і діяльність Драгоманова тепер відома досить широко, а іменні його нема жадної плями. Але останнімъ часом знов воскресла легенда про те, що орган, в якому він писав регулярно і навіть редагував якийсь час, повстав із каламутного джерела, що серед співробітників його були люди більш, ніж нечесні з погляду навіть особистої етики, не кажучи вже про громадську. Мова мовиться про жєневську газету „Вольное Слово“ та одного з її співробітників Мальшицького. І хоча сам Драгоманов стоїть по-над усіма підозріннями, але—такъ же природою всякої еради—сама вже єсть, хоч і невідомо, робота чистої людини в зрадником все-таки лишає гіркий і прикрій суд у людській свідомості. Дізнавшись правди, вжити з чистого імення найменшій випад, або висвітлити хоч причини того „грѣха невѣдѣнія“, коли він був—де пов'язавъ усякого, хто шанує чимать чистої людини. Не

*) В. Я. Богучарскій—Ізъ исторіи политической борьбы въ 70-хъ и 80-хъ гг. XIX вѣка. Москва, 1912.

В. Я. Богучарскій—Страницы провалаго (по поводу книги В. Я. Богучарского). Москва, 1912.

В. Я. Богучарскій—Земский Союз или Священная Дружина?—„Русская Мысль“, 1912, IX.

В. Кістяківскій—Органъ Земского Союза „Вольное Слово“ и легенда о немъ. „Русская Мысль“, 1912, XI.

казатиому вже, що й опріче цих суб'єктивних підстав, питання має й емоційний інтерес, як сторінка з недавнього нашого минулого, усюма нитками зв'язаного ще в сьогочасності. Не дивно, що коло імення Драгоманова, в зв'язку з „Вольнимъ Словомъ“ виростає араз ціла література, за якою з захопленнямъ стежило громадянство. Опріч зв'язаних праць, було чимало відгуків і в цілоденній пресі, в яких деякі *) подавали не самий переказ полеміки, але й міркування, тягучи руку за того чи іншого автора.

Як же склалася справа? Якими доказами орудують учасники цієї полеміки?

Півтора роки тому д. Богучарскій уперше надрукував у „Русской Мысли“ ту статтю про Драгоманова й „Вольное Слово“, що увійшла опісля одним із розділів у книгу „Ізъ исторіи политической борьбы“. Зараз же та стаття була перевезена у нашу газету, на жаль без жадних критичних уваг, до яких уже тоді давала чимало матеріалу праця д. Богучарського. Але в оборону Драгоманова та „Вольного Слова“ виступив незабаром д. В. Кістяківскій і цією останньою його статтю в „Русской Мысли“ полеміку власне можна вважати в головному за свінчену і д'являта праця коло епізода в „Вольномъ Словомъ“ повинна йти таким шляхом, який прозагує д. Кістяківскій. Головна заслуга шаповалого автора в тому, що з розгляду літературних джерел, в являзду тогочасних отосудків і спеціально діяльності Драгоманова в „Вольномъ Словомъ“ він, можна казати, непохитно установив справний характер цього видання і

*) Див. напр., А. Кізовъ—Ізъ провалаго. М. о. Драгоманова и гр. П. П. Шувалова. „Рѣчь“, 1912, ч. 255. А. Кізовтеръ—„Вольное Слово“, Земский Союз и Священная Дружина“. „Русская Вѣдомости“, 1912, ч. 265.

ролю в йому Драгоманова.

Здавалося б, справа й сама по собі не повинна б викликати суперечок: адже можна йде про орган преси і про участь у йому такої відомої людини, як Драгоманов, тобто—про події, які відбувались на очах у громадянства і які можна легко перевірити навіть тепер на підставі друкованих тоді документів. Проте, на ділі вийшло інакше. Насамперед в „Вольномъ словомъ“ тепер такій бібліографічній раритет, що його хаба тільки якийсь цисловий оман може дати кому-сь до рук. Друге—багато дечого, через вимагання цілком зрозумілої конспіративності, не було введено свого часу, і навіть опісля коли „Вольное Слово“ зробилося вже здобутком історії, бо багато людей вийшло з світу, завоіювавши з собою й усі тамашні. Нарешті,—і це може найцікавіший епізод в усій останній полеміці—вже за життя „Вольного Слова“ вистала була легенда про те, що це видання було справою рук вчехитих, що не прихильників волі коло його ходили, а люди так чи інакше зв'язані з російськими „охраннимъ“ сферами. Легенда ця, що під час свого народження прибралася в ванадот огидні часом форми (одна брошюра Червезова про Драгоманова чого варт) брудною хвилею докотилася аж до наших часів і саме її й воскресив був у своїй книжці д. Богучарскій. І чимало треба було праці докласти, щоб цю легенду арудувати.

Зараз після 1-го марта 1881, як відомо, повстала в Петербурзі тамака організація під назвою „Добровольная охрана“, або „Священная Дружина“, або ще „Священная лига“. Спершу вона зв'язалася була дбати про охорону царської особи од терористичних амахів, та зараз же до цієї межі долучалася і наша—боротьба в „крамолі“, не розбираючи засобів. І як до організації належали вищі кру-

ги бюрократії, то вона спершу мала великий вплив на державні справи. А як, з другого боку, вищі круги ніколи не грішали надмірно розумінням справляемого отавовища і засобів, щоб його поправити, то „боротьба в „крамолі“ повинна була вродитись у ціліонаж та провокація. Були навіть такі члени й гуртки „Священной Дружини“, котрі просто ставили своїм завданням „вирѣзати анархистовъ“ і вже навіть іменачками були собі жертви, в особах Кропоткіна та Рошфора. Разом а тим, конкуруючи з міністерством внутрішніх справ та жандармерією, „Священная Дружина“ то спідкувалася за „красовниками“, то пробувала увійти в наші зв'язки, маючи переважно поціпейську мету на оці. З таких заходів найбільш відомо спроба порозумітися з революціонерами через Наколадзе та Нивинського,—відомо там, що в неї заплутано таких людей, як Михайловскій, Кривенко, Лавров, Драгоманов, то-що. До таких само провокаційних заходів зачалося д. Богучарскій і видавання конституційного органу за кордоном; тим органом і мало ніба то бути „Вольное слово“ (1881—1883). Газета ега,—пише д. Богучарскій,—д'яльній рядъ сооружежних на наш вигляд неопровержимых, привлекъ насъ въ твердому въ томъ убѣжденію,—была тоже дѣйствемъ „мужественныхъ добровольцевъ“ („Ізъ исторіи политической борьбы“... стор. 386—387).

Як же д міркування, та ще до того ж і непохитні?

Газету заснував якийсь Мальшицький, що почав свою діяльність книгою про революційний рух у Росії, а свінчив редагуванням одвертого реакційної газети „Народъ“. Хоча „Вольное Слово“ й оповістило себе за орган конституційної організації „Земский Союз“, але такої організації, на думку д. Богучарського, не було зв'

сім, а під неї тільки підшлюди „мужественные добровольцы“. Вони вирізали Мальшицького за кордон, щоб він „поставив газету, вона дала гроші на видання (найбільш гр. Шувалов); вони залучили а свое темне світлице таких людей, як Гольцев, Драгоманов, Аксельрод та інші співробітників й прихильників „Вольного Слова“. За весь час свого існування „Вольное Слово“ ніба-то не тільки не виступало проти „Священной Дружини“, а навпаки, вилучалося заміти сліди за нею, подавала найменше неправдани відомости. Навіть одну а звісток „Вольного Слова“—до речі, цілком вразну (можжа дорядононсь ея окончательному крушенію*), д. Богучарскій цілком несподівано для читача додає: „Вотъ въ какой дремуцій лѣтъ блгаз заведень тогда М. П. Драгомановъ.“ („Ізъ исторіи“... стор. 421). Не вийшов він з того місця й тоді, коли „Священная Дружина“ розпалася, а Мальшицького зв'язано за провокатора і він вийшов у Росію і „Вольное Слово“ перестало виходити. Драгоманов у справі в „Вольномъ Словомъ“ став „жертвой одной изъ мистификацій“ (ib. 426), і „такъ и умеръ въ убѣжденні что въ августѣ 1881 г. „Земский Союзъ“ приступилъ къ изданію своего органа „Вольное Слово“, это было для него несомнѣнно, а между тѣмъ, какъ уже сказано, дѣйствительный „Земский Союзъ“ не только никогда не посылалъ Мальшицького издавать за границей газету, но не имѣлъ о немъ до того времени никакого представленія“ (ib. 417). До цих доказів мало що додав д. Богучарскій у своїй другій праці („Земский Соборъ или Священная Дружина?“), признавши хіба те, що в гр. Шувалова, який допомогав „Вольному Слову“, був „искривленный конституціонализмъ, но завергавшійся въ Священной Дружинѣ, которую онь хотѣлъ использовать

в конституціональнях, а вмѣстѣ съ тѣмъ честоподобныхъ цѣляхъ» („Русск. Мысль“, 1912, IX, 90), та що „Вольное Слово“ мало „ярво конституціонное направленье“ (ib. 100).

Щоб розуміти по аргументацію д. Кістяківського довелось розказати історію „Вольного Слова“ і земської організації, а також зробити докладний аналіз змісту газети. Наперекір думці Д. Богучарського, опонент його доводить, що „Земскій Союз в своє время развили очень интенсивную діяльність въ пользу введенія конституціонныхъ урешденій въ Россіи“ („Страницы прошлаго“, стор. 90). Самом цієї діяльності між иншим була „Политическая программа общества „Земскій Союз“ (1882), періодична збірка земців і зновини її в „Вольныхъ Словомъ“, що в ч. 37 зробилося вже просто „органомъ Общества Земскаго Союза и Самоуправленія“. Що тут не було якоїсь крутій, видно з того, що програма „Союза“ та „Вольного Слова“ зовсім однакові. Піддержували газету матеріально такі пенні люди, як Гольцес, який, треба думати, і був тим спеціальним од „Союза“ делегатом, що умови Драгоманова зв'язав до редагування земського органа. Нарешті не можна й думки припускати про те, що „Вольное Слово“ було органом „Священной Дружини“, через те, що воно систематично і раз-у-раз виступало проти неї. Взагалі-ж, на підставі аналізу „Вольного Слова“ д. Кістяківський приходить до висновку, що „до свого одержанню „Вольное Слово“ отъ перваго до послѣдняго номера было абсолютно честнымъ конституціоннымъ органомъ. По всей программѣ и своему тѣлу оно очень близко къ „Освобожденію“, издававшемуся П. Струве сперва въ Штутгартѣ, а затѣмъ въ Парижѣ съ 1902 до 1905 годъ“ („Страницы..“, 54). Треба згадати ще, що д. Кістяківський додатком

до своєї книги перудружував з „Вольного Слова“ кілька цікавих документів та деякі згадки Драгоманова, що цілком підшарять думки автора.

Справді, чи ж можна думати, щоб якась газета брехливо йменувала себе органом певної організації і не тільки не викликала цим протесту, але навіть діставала загомулу й тишилася од цієї організації прихильністю? Таке самозванство, — справедливо заявив д. Кістяківський, — було вай предельно исторической возможностью („Русск. Мысль“, XI, 63). До того ж і весь зміст „Вольного Слова“ показує напевно, що це був орган „Земскаго Союза“, бо воно не тільки добувало всякий матеріал із земських кірувал, а навіть опублікувало і саму програму „Союза“ і не раз до неї верталось на своїх сторінках. Пояснити це все крутнью, обманом та провокацією очевидно не можна, бо провокація не ходить тими простими шляхами, яким ішло „Вольное Слово“, та нарешті повинна, ж янась бути межа й для крутій. З другого боку не могло „Вольное Слово“ бути „дѣйствемъ мужественныхъ добровольцевъ“, бо воно отаїмалось постійно о Священной Дружинѣ и Добровольной Охранѣ въ высшей степени отрицательно и указывало на ихъ добровольно шпіонскую діяльність“ (ib. 81). Таким чином, легенда про „Вольное Слово“ не має ніяких підстав під собою.

Проте згадки ж уявляє вона і як могла воскреснути в наші дні у праці навіть такого совісного дослідника, як д. Богучарський?*) Опонент його дає відповідь і на це питання.

*) До речі зазначити, що д. Богучарський мало що знав про форми українського руху і через те вкочури його в наше мислу дуже невдало. До таких вкочури належить хоча б спроба характеристика відомої „Вільної Силки“.

Власне легенда народилася зараз же, скоро почало виходити „Вольное Слово“. Конституційний орган, що поставив проти терору і вихити єсиобити тодішнього революційного світа, певна річ, не міг серед його позисвяати прихильності. І тоді ж таки пучено в революційних кіругах поголосо що це—видання чи гр. Івашкевич, чи „Священной Дружини“, в усімкі разі поліпейських сфер. Характерно, що найбільш непадалося на „Вольное Слово“ видання, дровожайний характер якого спотіг тевер но-ва всякими сумнівами. Ми розуміємо терористичну „Правду“ Козімова,—орган відомого жандарма Судейкина. І цілком до речі зазначити д. Кістяківський, що ця брошура більш була напівна проти такої великої сили, як Драгоманов, ніж проти мало кому відомого Мальшинського. І хоча не було жадних підстав, а поголосо про „Вольное Слово“ ширялася, легенда росла і зміцнялася, аж поки в наші часи підхопив П. Д. Богучарський і допробував аргументувати об'єктивними доказами. Та ніякі праць д. Кістяківського що спробу треба оудити, як цілком невдалу.

Легенду, що народилася коло іменна Драгоманова, розвіяно і—треба сподіватися—в останні вже. Честий образ честного публіциста не запам'ятовує навіть неумисним співробітництвом в темнихі людських та провокаторами. Навпаки, Драгоманов знав, що робити, і відомо допомагав чеському конституційному виданню, вичоростовуючи широко його сторінки на те, щоб ставати перед читачами дорогою йому справу демократизма й федералізму та, спеціально, українства в Росії. Поділяючи, що лршіша одя перед нами, ще раз тільки оквердила це, і П треба поставити у велику заслугу д. Кістяківському.

Сергій Єфремов.